

Бог – (шумер. dingir, an; аккад. il; євр. יְהוָה ; грец. θεός; лат. Deus; араб. الله, ст. слов. Богъ – благий, податель багатств; санскр. bhaga – благо, щастя) – у релігіях світу і філософських системах об’єктивована вища надприродна творча сутність, персоніфікація Абсолюту, початок усякого буття. Вихідні форми релігійних вірувань (тотемізм, фетишизм, анімізм, магія) не породжують персоніфікованого трактування надприродного. Питання існування і властивостей Бога є предметом метафізичного дискурсу в межах монізму чи дуалізму: Бог є творцем і хранителем Всесвіту (теїзм), або тільки його творцем без подальшої участі у його розвитку (деїзм), або є власне Всесвітом (пантеїзм), або ж Бог більший за Всесвіт і не розчиняється, а проявляється в ньому як у частині (панентеїзм), і, врешті, що Бог, крім добрих властивостей має також злі (дистеїзм, мізотеїзм). Виступає головним об’єктом віри, який не підлягає науковому дослідженню аж до неможливості відповіді на питання про існування/неіснування Бога (агностицизм, ігностицизм), або головним об’єктом заперечення віри як такої (атеїзм). Відомі світоглядні системи, які заперечують існування Бога, однак стверджують його необхідність: богошування, богобудівництво. Бог може бути представлений: 1) абсолютною безособовою безтілесною силою, причому така його характеристика впливає з уявлень про трансцендентність і іманентність; 2) персоніфікованим, як досконала особистість, яка має волю і вступає у відносини зі своїм творінням шляхом Одкровення. Деякі концепції Бога включають у себе приналежність до статі (найчастіше чоловічої з відповідними символами батьківства), імена і етнічну виключність (богообраність). По відношенню до історії Бог виступає як моральний абсолют, який встановлює закони і впроваджує особисту відповідальність людини за свій життєвий вибір, на чому базується ідея Спасіння. У більшості релігій доєднатися до Бога людина спроможна через молитву та практики релігійних обрядів і таїнств, а також через праведний спосіб життя. Безпосереднім джерелом відомостей про Бога є сакральні тексти: Тора в юдаїзмі, Біблія в християнстві, Авеста в зороастризмі, Коран в ісламі, Веди в індуїзмі тощо, а також Передання. Уявлення про Бога має значний вплив на світову культуру.

Буття Бога

Обґрунтування буття Бога є одним із ключових елементів теології. Зокрема, християнське богослов’я маніфестує несумісні установки відносно Бога: сакральне інтимне спілкування (діалог одкровення), з одного боку, і теоретичну аналітику – з іншого. Християнська теологічна думка системно вибудовує вчення про Бога з використанням термінологічного інструментарію грецької філософії (з часів патристики, яка сягає до текстів неоплатоніків) і базується на двох діаметрально протилежних засадах: ірраціональній і раціональній. Перша визначається виключно вірою (Тертулліан: «Вірую, бо абсурдно»). Друга є більш складною і включає цілий ряд доказів: онтологічних, космологічних, теологічних. Онтологічний доказ сягає праць Аврелія Августина і Ансельма Кентерберійського і полягає в тому, що атрибуція Бога як істоти досконалій необхідно включає факт існування. Отже, Бог не тільки мислиться, але й існує і є «першопричиною всього існуючого» (Г. Сковорода). І

оскільки цей доказ оснований на певних гносеологічних передумовах, а саме на визнанні абсолютної totoжності свідомості і буття, то з самих початків він був підданий критиці як філософів, так і теологів. З часів Середньовіччя набули популярності п'ять доказів існування Бога Томи Аквінського, однак на теперішньому рівні наукового і філософського пізнання вони є певним анахронізмом. Натомість їм протиставлені сучасні докази існування Бога: історичний, антропологічно-психологічний, моральний, гносеологічний тощо. Однак з позицій наукового раціоналізму і ці докази є сумнівними, оскільки в їхній основі лежить протиріччя між об'єктом дослідження і способом доказу його існування: об'єкт – безкінечний і такий, що не підлягає пізнанню, і будь-який людський доказ буття Бога і спроба його пізнання неможливі, оскільки обмежений розум не може досягнути безмежності. Тому головний постулат про існування Бога повинен бути прийнятим на віру, без доказів і аргументів, або ж розглядатися як положення, яке не можна ні довести, ні заперечити (фідеїзм).

Філософська думка Нового часу стосовно Бога (Абсолюту) декларувала положення, що віра в нього є раціональною доцільністю (Р. Декарт, В. Лейбніц, Б. Спіноза, Б. Паскаль), моральною необхідністю (І. Кант, Й. Фіхте), головним предметом філософії (Ф. Шеллінг), критерієм істини (Г. Гегель) аж до визначення Бога з позицій феноменології (М. Анрі, Е. Гуссерль), екзистенціалізму (С. Керкегор, М. Гайдеггер), персоналізму (Ж. Лакруа, С. Хокінг), герменевтики (Х. Гадамер, П. Рікер) тощо. У психоаналізі віра в Бога розглядається як форма сприйняття бажаного за дійсне, Бог є проєкцією ідеального образу батька (З. Фройд), архетипом самості і запорукою психічної цілісності (К. Юнг).

Атрибуції та імена Бога

В основі визначень Бога лежить абсолютна досконалість і до числа його характеристик входять найвищі якості: всемогутність, повсюдність, всезнання, незмінність. Також атрибутами Бога є святість, безтілесність, вічність, доброта, всепрощення, правда. Монотеїзм вважає Бога єдиносущним і незмінним, а також припускає, що єдиному Богові поклоняються в різних релігіях під різними іменами. Кожна монотеїстична релігія звертається до свого Бога по імені, тим самим підкреслюючи його особистісну природу, декотрі з імен належать до культурних уявлень про особистість і атрибути Бога. У єврейській Біблії ім'я передається чотирма приголосними, т.зв. тетрагаматон: суч. іврит יהוה, палеоскрипт יהוה (його можливі вокалізації Яхве і Єгова, які також вживані у християнстві). Згідно з Торою сенс свого імені Бог відкрив Мойсею на горі Хорив: «Я є Той, Хто є» (Вих. 3,14), яке заборонялось проголошувати в силу його сакральності. Натомість вживали титули Бога у формі множини Елохім, або в однині Ель (власне Бог, часто з епітетами Ель-Шаддай – Всемогутній, Ель-Еліон – Всевишній, Ель-Рої – Всевидячий, Ель-Олам – Вічний), а також Адонай – Господь.

У християнському вченні про Трійцю іпостасі Бога іменуються Бог-Отець, Бог-Син і Бог-Дух святий.

В ісламі титул Бог (Аллах) часто вживається як ім'я (еквівалент єврейського Ель, при цьому відсутня форма множини), у той час як мусульмани

користуються іншими титулами (атрибутами) для Бога, яких є 99 (напр. Ар-Рахман – «Милостивий», Ар-Рахім – «Милосердний» тощо).

Інші імена Бога в різних монотеїстичних релігіях (або таких, які тяжіли до монотеїзму чи сповідували генотеїзм): давньоєгипетський Атон; давньоіндійські Праджapati, Брахман; давньоіранський Ахура-Мазда; китайські Шан-ді, Тан; давньогрецький Зевс; давньоримський Юпітер; слов'янські Перун, Дажбог; тюркський Тенгри; Вішну в вайшнавізмі; Шива в шиваїзмі; Вахегуру у сикхів; Віракоча у інків, Тонакатекутлі у ацтеків, Хайі Раббі в мандеїзмі; Баха в бахаїзмі; Санг Хьянг Відхі Васа в балійському індуїзмі; Чукву в африканського народу іґбо, Хананім в корейському чхондоїзмі.

Поняття Бога у світових релігійних системах

Найбільш ранній образ Бога – родовий (племінний) Бог, покровитель і об'єднувач племінної спільноти. З часом формується пантеон міжплемінних богів і поширюється політеїзм, де поняттям «боги» маркують надприродні сили різного ступеня могутності та сфер впливу. Боги різних релігій можуть різнитись за принципом зооморфності (напр. Давній Єгипет) і антропоморфності (напр. Давня Греція). Однак більшість розвинених політеїстичних культур в тій чи іншій мірі демонструють тенденцію тяжіння до єдинобожжя шляхом проголошення головного бога пантеону (монолатрія: Ашшур у асирійців, Зевс у греків, Перун у слов'ян тощо) чи місцевості (Мардук як покровитель Вавилону, Пта – Мемфісу, Афіна – Афін тощо), або ототожнення різних божеств поміж собою аж до доктринальних проявів монотеїзму (до прикладу Атон, Брахман, Ахура-Мазда, Шан-ді). Культури періоду «осьового часу» (К. Ясперс) розробляють концепцію Єдиного (рання грецька філософія, містична філософська думка Індії, Китаю), яка, однак, є сумісною з політеїстичними релігійними практиками. Сповідників політеїзму прийнято називати язичниками, або поганами. Існують релігії, які прямо не використовують поняття Бога (богів): напр. конфуціанство, буддизм, джайнізм.

Бог в авраамічних релігіях

Суворий теїзм авраамічних релігій трактує Бога з одного боку як живого і єдиного (Втор. 6, 4; Коран 2-256, 3-1), персоніфікованого Абсолюту, з іншого – характеризується емоційно-чуттєвим сприйняттям його особистісного характеру, який передбачає інтимне спілкування (Авраам, Мойсей, Мухаммад), екзальтоване відправлення культу, екстатичний прояв любові, відчуття «страху Божого» і можливість каяття. Мусульмани, євреї і невелика частина християн є унітарними монотеїстами, тоді як значне число християн сповідують тринітарний монотеїзм.

Юдаїзм

Вперше ідея абсолютної вірності єдиному Богу формується в середовищі давніх євреїв і закріплюється в Торі, яка спочатку вказує на існування інших богів (генотеїзм), нижчих за Бога і ворожих до нього, і які згодом класифікуються як демони або як янгольські воїнства (одне з імен старозавітного бога Саваоф – Господь сил). До реформи Осії семітський бог вшановується євреями як загальносемітське божество бурі (Вефіль, Самарія),

чи божество солярного типу (Єрусалим). Біблійна концепція ревнивого Бога, вірність якому ототожнена з подружньою клятвою, передбачає покарання за магичні практики поза Богом. Біблія уникає будь-якої метафізики, даючи скоріше поетичне зображення Бога і його взаємовідносин з людьми, демонструючи одночасно Бога як живого (у тексті присутні численні антропоморфізми: гнівний, щасливий, сумний, люблячий тощо) і як недосяжного для людського розуміння чистого духу (табуйоване будь-яке зображення Бога). У Торі Бог виступає не просто як творець світу з нічого (ex nihilo), причина і основа всякого буття, а як Отець Небесний (Вихід 34, 6-7), Цар (Вихід 15, 18), Суддя (Буття 18, 25), фундамент єврейської ідентичності. Пізніший Декалог розпочинається імперативом, який демонструє не буття Бога, а його присутність в природі і історії і законодавчо закріплює відносини людини і Бога як завіт через конкретну історичну подію: «Я – Господь, твій Бог, Який вивів тебе з Єгипетської землі, з дому рабства. У тебе не буде інших богів, крім Мене» (Вихід 20, 2-3; див. також Втор. 5, 6-7).

Християнство

Хоча Новий Завіт не є систематичним богослов'ям, однак ключовими словами для розуміння Бога є слова з Євангелія від Івана, що «Бог є світло» (1 Івана 1, 5) і «Бог є любов» (1 Івана 4, 8). У християнському віровченні біблійний образ Бога переосмислюється в парадигмі грецької філософської думки, особливо неоплатонізму, оформившись власне у церковну догматику, яка виходячи з біблійного образу Бога доповнює його вченням спочатку про подвійну природу Бога (бінітаризм ранньої Церкви про Бога-Отця і Слово-Логос, що стало Сином), а згодом про Трійцю (тринітарне богослов'я і пов'язане з ним питання філіокве) і про Боговтілення (Ісус Христос) як ідею індивідуального спасіння. Головні християнські конфесії (православ'я, католицизм, протестантизм) сходяться в головних питаннях щодо розуміння Бога. Також християнський іконопис у більшості конфесій дозволяє зображення Бога і його символів.

Іслам

Іслам, хоча і цілковито збазований на біблійному образі Бога, значною мірою нівелює його історизм, окреслює дистанцію між Богом і людиною, вказуючи на неспіввимірність Божих намірів і людської моралі. Традиційно безстатевий (саме слово «аллах» не має граматичного роду), всемогутній, він відкривався кожному пророкові від Адама до Мухаммада. Маючи неподільну природу, Аллах являє собою монаду, трансцендентну сутність, яка, тим не менше, близька до людини і творіння, через яке вона проявляється (в Корані присутні антропоморфізми). Мусульмани вважають, що Аллах вище будь-якого розуміння, тому існує табу на зображення Бога, замість того поширена традиція каліграфічного відтворення Божого імені.

Релігійні вірування в Месопотамії і Єгипті

В Месопотамії вперше здійснюється перехід від аграрних культів до появи пантеону, релігійного епосу, ієрархічної жрецької касти, культових споруд, теодицеї тощо. Вавилонські царі впроваджували культу єдиного (центрального) божества для всієї імперії (Сін, Мардук).

Єгипетська цивілізація пройшла багатотисячолітній шлях від тотемізму (зооморфність) через об'єднання головних богів і поклоніння головному божеству (Атум-Ра, Амон-Ра) аж до релігійної реформи фараона Ехнатона, яка ненадовго встановила культ єдиного бога Атона.

Індуїзм

В індуїзмі Бог в монотеїстичному розумінні має назву Ішвара (повелитель). Ведична школа індуїстської філософії також має уявлення про вищий космічний дух під назвою Брахман. При цьому у двох головних гілках індуїзму – шиваїзмі і вайшнавизмі – Ішвара і Брахман є тотожними, а Бог, у свою чергу, антропоморфно ототожнюється з Шивою або Вішну (і його аватарами Рамою і Крішною). Різні деви (божества), які формально надають індуїзму форму багатобожжя, розглядаються як мирські прояви Єдиного Брахмана чи Ішвари лише для того, щоб полегшити релігійні практики. Індуїстська версія Трімурті (Брахма, Вішну, Шива) відмінна від християнської Трійці тим, що Бог має три аспекти, а не три окремих особистості.

Зороастризм

Зороастризм (маздеїзм) – перша східна релігія, яка сповідувала кардинальне протистояння верховного бога Ахура-Мазди і пантеону давніх індоіранських божеств, а також дуалістичне протиставлення добра і зла з можливістю особистісного вибору людиною вічного спасіння через поклоніння Ахура-Мазді.

Бог у давніх слов'ян

Традиційно релігія давніх слов'ян вважається язичницькою, де функцію головних божеств виконували бог грому і блискавки Перун і бог сонця Дажбог. Існує також припущення, що роль верховного бога у слов'ян міг виконувати Род (Рід).

Бог грецьких філософів

Хоча «бог філософів і вчених» (Б. Паскаль) певною мірою відрізняється від бога міфології і Одкровення, філософи і теологи говорять про те, що вони є тільки різними описами одних і тих самих актів реальності.

Аристотель не розробляє концепцію Бога, він звертається до поняття божественного, коли мова йде про «абстрактно-універсальну», початкову самодостатню сутність. У «Метафізиці» Аристотель говорить про нерухому рушійну силу (οὐ κινουμένην κινεῖ) як первопричину, що структурує вже існуючу вічну матерію, тим самим заперечуючи творіння.

Платон в «Діалогах» розмислює про те, яка істота може претендувати на титул бога. Божественний принцип, виражений інколи в однині (θεός), інколи у множині (θεοί), а інколи в середньому роді (θείου) поданий філософом без уточнення особистісного характеру вищої істоти (світова душа). У «Тімеї» Платон стверджує, що бог-творець (δημιουργός) повинен був надати невпорядкованій первинній матерії форму, щоб створити з неї розумне ціле.

У III ст. з появою неоплатонізму, коли зароджується інтелектуальне і моральне змагання з християнством, такі філософи як Плотін, Порфирій, Прокл зробили богословські питання головним об'єктом своїх праць. Плотін висуває ідею Єдиного (τὸ Ἕν) трансцендентного першопочатку, який панує над реальністю, одухотворяє світ і пізнається через свою атрибуцію.

Релігійний синкретизм

На підставі значної подібності різних вірувань, не пов'язаних між собою етносів, сформувався підхід про спільну природу віри в Бога, яка отримала назву релігійного синкретизму. Набуває поширення ідея релігійної конвергенції – поступового злиття усіх вірувань і найбільш поширених релігійних практик у деяку універсальну віру (напр. сакрентологія).

ЛІТЕРАТУРА

1. Armstrong K. A History of God: The 4000-year Quest of Judaism, Christianity and Islam. New York : Ballantine Books, 1994. 460 p.
2. Albera D., Berthelot K. Dieu, une enquête : Judaïsme, christianisme, islam, ce qui les distingue, ce qui les rapproche. Paris : Flammarion, 2013. 1036 p.
3. Guardini R. Le Dieu vivant. Perpignan : Artège, 2010. 144 p.
4. Oubrou T. L'Unicité de Dieu : Des noms et des attributs divins. Saint-Denis : Bayane, 2006. 210 p.
5. Owen H. P. God, Concepts of / In : Donald Borchert : Encyclopedia of Philosophy. Band 4. Detroit : Thomson Gale, 2006. P. 107–113.
6. Römer T., Chabbi J. Dieu de la Bible, dieu du Coran : Dialogue. Paris : Editions du Seuil, 2020. 304 p.
7. Swinburne R. The existence of God. London : Clarendon Press, 2004. 376 p.
8. Аверинцев С.С. Софія-Логос. Словник. Київ : Дух і Літера, 2007. 656 с.
9. Костів К. Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів. Toronto : World Christian Ministries, 1982. С. 63-77.
10. Лубський В.І., Теремко В.І., Лубська М.В. Релігієзнавство. Київ : Академвидав, 2008. 464 с.
11. Луцюк М.В. Поняття Бога в біблійних текстах // Гуманітарна освіта в вищих навчальних закладах. Зб. наук. праць. Вип. 4. Київ, 2002. С. 40–48.
12. Словник біблійного богослов'я / За ред. К. Леон-Дюфура, Ж. Люпласі, А. Жоржа, П. Грело, Ж. Гійє, М.-Ф. Лакана. Львів : Місіонер, 2014. 992 с.
13. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук та ін. Київ : Абрис, 2002. – С. 464.

ДОДАТКОВО

В традиції українського правопису слова «Бог», «Свята Трійця» (і усі її іпостасі «Бог-Отець», «Бог-Син», «Дух Святий») вживаються з великої літери. Також з великої літери пишуться усі займенники, які ідентифікують Бога (Він,

Його тощо). Цим християнська традиція відмежовує єдиного Бога від язичницьких богів.